

SCIENCE
PROBLEMS.UZ

ISSN 2181-1342

Actual problems of social and humanitarian sciences
Актуальные проблемы социальных и гуманитарных наук

Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari

Son 8 Jild 4
2024

SCIENCEPROBLEMS.UZ

**ИЖТИМОЙ-ГУМАНИТАР ФАНЛАРНИНГ
ДОЛЗАРБ МУАММОЛАРИ**

№ 8 (4) - 2024

**АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО-
ГУМАНИТАРНЫХ НАУК**

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

ТОШКЕНТ-2024

Pirnazarov Nurnazar

TANA, RUX VA MA'NAVİYATNING INSON BORLIG'IDAGI AKS ETISHINING

FALSAFIY TAHLILI..... 195-201

Ismailov Dilshod Baxriddinovich

DAVLAT FUQAROLIK XIZMATCHILARI FAOLIYATI SAMARADORLIGINI OSHIRISHNING

MA'NAVİY-AXLOQIY SEGMENTI:KOMPARATIV YONDASHUV 202-209

10.00.00 – FILOLOGIYA FANLARI

Yuldoshova Shaxnoza Azimboyevna

RAY BREDBERI VA ISAJON SULTON ASARLARIDA MA'RIFATPARVARLIK MOTIVLARI

TALQINI 210-216

Bozorbekov Ahmadbek

O'ZBEK TERMINOLOGIYASIDA TEXNIK, ZAMONAVIY LOGISTIKA SOHASIDAGI

TERMINLARNING YASHALISH MODELLARI VA PARADIGMATIKASI 217-230

Xamrayev Fozilbek Yo'ldoshevich

ZAMONAVIY O'ZLASHMALARNI MILLIYLASHTIRISHDA O'ZBEK TILINING TARIXIY ZAXIRA

MANBALARIDAN FOYDALANISH 231-236

O'tebaeva Dilbar

TURKIY TILLARGA UMUMIY BO'LGAN EKOLOGIK ATAMALAR

237-242

Asqarova Shaxnoza Kamolidinovna

EPIK KLISHELAR HAMDA ULARNING INGLIZ VA NEMIS TILLARIDAGI TALQINI

("ALPOMISH" DOSTONI MISOLIDA) 243-247

Kadirova Zaynab Bakoyevna

INGLIZ TILIDAGI REKLAMANING LINGVISTIK XUSUSIYATLARI

248-252

Allaberganova Nilufar Matnazar qizi

QOFIYA ASOSLARIDAGI MATNLARNING LINGVOKOGNITIV XUSUSIYATLARI

253-256

Nabiyeva Rushana Jamol qizi

OZIQ-OVQAT MAHSULOTLARI NOMLARI LEKSIK-SEMANTIK GURUHINING MA'NOVIY

GURUHLARI VA ULARDA YANGI O'ZLASHMALARNING ISHTIROKI HAQIDA 257-262

To'rayeva Iroda Sheramatovna

FOLKLORIZMLAR TIZIMIDA ETNOGRAFIK FOLKLORIZMLARNING O'RNI VA

SPETSIFIKASI 263-268

Qodirova Munisa Erkinjon qizi

BADIIY MATNDA QO'LLANILGAN SAN'ATGA OID TERMINLARNING LEKSIK TIPOLOGIYASI

(INGLIZ VA O'ZBEK TILLARI MISOLIDA) 269-272

G'aniyeva Nozanin G'ayratovna

MARKAZIY OSIYODA JADID AYOLLARINING PATRIARXAL TUZILMALAR VA

MUSTAMLAQACHILIK ZULMIGA QARSHI CHIDAMLILIGI VA QARSHILIGI 273-277

Zaripova Dilfuza Baxtiyorovna

TURKIY ADABIYOTDA "IBROHIMI ADHAM" QISSALARI TAHLILI

278-284

Eshniyazova Maysara Beknazarovna

ALISHER NAVOIYNING "ARBA'IN" ASARIDAGI HADISLAR BAYONIDA G'OYAVIY-BADIIY

IFODA MUKAMMALLIGI 285-292

Raxmonova Dildora Mirzakarimovna

O'ZBEK JADID ADABIYOTIDA OVRUPO MADANIYATI TALQINI

293-298

Received: 30 July 2024
Accepted: 5 August 2024
Published: 15 August 2024

Article / Original Paper

EPIC CLICHES AND THEIR INTERPRETATION IN ENGLISH AND GERMAN LANGUAGES (EXAMPLE OF THE EPIC “ALPOMISH”)

Asqarova Shaxnoza Kamolidinovna

Doctor of Philosophy (PhD) in Philology, Doctoral student of Tashkent State University of Oriental Studies (DSc)

askarovashakhnoza2@mail.com

Abstract. This article deals with the epic clichés found in the epic “Alpomish” and their translations into English and German languages. Information is given on the problems of translating the epic into a foreign language, their solutions, and the methods used by the translators. When translating the original stylistic formulas into English and German, the translator did not transfer the converted form to other places exactly as in the original, but translated them using different linguistic tools. Because the uniformity of the original is natural for the folklore environment to which it belongs, and the repetitions in it are almost unknown to the reader of the original. However, in a different language style and artistic form, this situation can be confusing. That is, it creates situations of tautology.

Key words: Epos, translation, stylistic formula, cliché, artistic image, poetic image, originality.

EPIK KLISHELAR HAMDA ULARNING INGLIZ VA NEMIS TILLARIDAGI TALQINI (“ALPOMISH” DOSTONI MISOLIDA)

Asqarova Shaxnoza Kamolidinovna

Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti doktoranti (DSc)

Annotatsiya. Mazkur maqolada “Alpomish” dostonida uchraydigan epik klishealar va ularning ingliz, nemis tillariga tarjimalari xususida so'z yuritiladi. Dostonni xorijiy tilga tarjima qilishdagi muammolar, ularning yechimlari va unda tarjimonlarning tutgan usullari xususida ma'lumotlar berilgan. Asliyatda keltirilgan stilistik formulalarni ingliz va olmon tiliga o'girishda tarjimon bir marta o'girilgan shaklni xuddi asliyatdagidek boshqa joylarga ham aynan olib o'tmagan, balki ularni turli lingvistik vositalar yordamida tarjima qilgan. Chunki asliyatdagi bir xillik u mansub bo'lgan folkloriy muhit uchun tabiiy bo'lib, undagi takror holatlar asliyat o'quvchisiga deyarli bilinmaydi. Biroq o'zga til uslubi va badiiy shaklida bu holat g'alizlik tug'dirishi mumkin. Ya'ni tautologiya holatlarini yuzaga keltiradi.

Kalit so'zlar: Epos, tarjima, stilistik formula, klishe, badiiy tasvir, poetik obraz, asliyat.

DOI: <https://doi.org/10.47390/SPR1342V4I8Y2024N34>

Kirish. Ma'lumki, dostonlar har bir xalqning qadimiy urf-odatlarini, an'analari, maishiy hayotidagi eng kichik jabhalarni ham aks ettiruvchi muhim adabiy va ma'naviy asar hisoblanadi. “Alpomish” dunyo estetik tafakkuri tarixida kamdan-kam uchraydigan favqulodda va noyob badiiy hodisalardan biridir. Uning favqulodda va noyobligi shundaki, qadimiyatda yaratilgan bu ulkan epos baxshilar tomonidan asrlar davomida kuylanib, jonli epik an'analarda og'zaki ravishda bizgacha yetib keldi. Shuning uchun ham u bugungi kunda qadimiyatning

buyuk bir ehsoni, o'zi yaratilgan davrning umumiy dunyoqarashi, ayni paytda jonli an'anaviy ijod va ijro sharoitlarida xalq ommasini ruhining ob'ektiv holatini davrlararo ifodalab, mazmun va shakl jihatidan goh kengayib, goh torayib, ko'plab variantlarda va xilma-xil ko'rinishlarda ajdodlardan avlodlarga yetib kelgan adabiy yodgorlik, xalq milliy tarixidagi qahramonlik voqealarining afsonalar qobig'iga o'ralgan o'ziga xos badiiy ifodasi, buyuk epos sifatida baholanadi. Hozirgi kunda butun dunyo, jumladan, o'zbek, ingliz va nemis xalqlari tillari o'rtasida hamkorlikdagi adabiy aloqalar yuksak cho'qqiga ko'tarilmoqda, chunonchi, yashayotgan asrimizda ko'plab o'zbek ertaklari, dostonlari, romanlari g'arb tillariga tarjima qilindi, qilinmoqda.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. XX-asr oxirlarida o'zbek xalq dostonlariga olmon tarjimonlari va tadqiqotchilarining qiziqishlari yanada ortdi. Taniqli nemis turkolog olimi iqtidorli tarjimon professor Karl Rayxl 1985-yili Go'ro'g'li turkumiga kiruvchi "Ravshan" dostonini o'zbek tilidan nemis tiliga o'girdi [1]. 2001-yili "Alpomish" dostonining Saidmurod Panoh o'g'li variantini ham bevosita o'zbek tilidan olmon tiliga tarjima qildi [2]. Mazkur tadqiqotga nafaqat tarjima, balki olimning uzoq yillar davomida doston ustida olib borgan izlanishi sifatida ham baho berish mumkin.

XXI-asrga kelib esa "Alpomish" dostoni Q.Ma'murov tomonidan ingliz tiliga o'girildi [3]. O'zbek folklori, xususan, dostonlarini ingliz va nemis tillariga amalga oshirilgan tarjimalari yuzasidan tadqiqotlar olib borish bugungi kun tarjimashunoslari oldida turgan dolzarb masalalardan biridir. Biz ham baholi qudrat ushbu ishga o'z hissamizni qo'shish maqsadida mazkur maqolada epik klishelar, xususan, stilistik formulalar tarjimasi yuzasidan fikr yuritmoqchimiz. Taniqli folklorshunos olim To'ra Mirzayev "Alpomish" dostonining o'zbek variantlari" nomli risolasida "Alpomish" dostonida qo'llangan epik klishelar va ularning badiiy xususiyatlari yuzasidan qimmatli fikr va mulohazalar bildirgan.

Muhokama. T.Mirzayev "Alpomish" eposidagi stilistik formulalarni ikki guruhga bo'ladi: 1."Alpomish" dostonining ko'pchilik variantlarida uchrovchi stilistik formulalar. 2."Alpomish" dostonining bir varianti ichida uchrovchi stilistik formulalar.

Quyida dostonning ko'pchilik variantlarida uchraydigan stilistik formulalardan ba'zilarining tarjimasini ko'rib chiqamiz. Saidmurod Panoh o'g'lining "Alpomish" dostonida eng ko'p uchraydigan poetik klishelardan biri sifatida quyidagi kliseni ko'rsatish mumkin:

Xazon urib bog'ning guli so'lmasin.

Tarjimasi: *O möge doch die Rose, kommt der Herbst, im Garten nicht verwelken*

Bu stilistik formula dostonning o'nga yaqin joyida uchraydi hamda deyarli bir xilda takrorlanadi. Lekin ularning uslubi va badiiy tasviri kimning nutqida, qanday holatda kelishiga qarab o'zgarib turadi. Ushbu poetik klishelarda bog', gul, xazon poetik obraz sifatida talqin qilinadi. Masalan: Alpomishning onasi Kuntugalni Qultoy qiyofasidagi Alpomishga aytgan so'zi;

Xazon urib bog'ning guli so'lmasin,

Dunyoda hech kishi bunday bo'lmasin!

Tarjimasi: *O möge doch die Rose, kommt der Herbst, im Garten nicht verwelken!*

O möge doch auf Erden niemand je in solche Lage kommen!

Ayni klishe bakovulga xotini tomonidan qilingan murojaatda ham uchraydi:

Bir necha kun sen bakovul bo'lasan.

Xazon urgan bog'da gulday so'lasan.

Tarjimasi: *Einige Tage wirst du noch Koch sein*

Du wirst verwelken wie im Herbst im Garten eine Blume.

Ko'rinib turganidek, dostonda keltirilgan stilistik formulalarni olmon tiliga o'girishda tarjimon bir marta ag'darilgan shaklni xuddi asliyatdagidek boshqa joylarga ham aynan ko'chirib olib o'tmagan, balki ularni turli lisoniy vositalar bilan o'giran. Chunonchi, asliyatdagi bir xillik u mansub bo'lgan folkloriy muhit uchun tabiiy bo'lib, undagi takror holatlar asliyat o'quvchisiga deyarli bilinmaydi. Biroq o'zga til uslubi va badiiy shaklida bu holat g'alizlik tug'dirishi mumkin. Shunga ko'ra ham tarjimon yuqoridagidek yo'l tutishga majbur bo'lgan. Ko'p yillik tarjimonlik faoliyati jarayonida o'zbek tili va o'zbek xalqining turmush tarzini yaxshi o'rgangan K.Rayxl poetik klishe'lar tarjimasida xam o'ziga yo'l topib, har bir misrani tegishli kontekst mazmunidan kelib chiqib tarjima qiladi. Ba'zi misollarni keltiramiz:

Xazon urib bog'ning guli so'lmasin.

Sich die Knospen öffneten, kam schon der Herbst in meinen Garten.

Die Blätter fielen, es ist verwelkt mein aufgeblühter Garten.

O möge doch die Rose, kommt der Herbst, im Garten nicht verwelken!

Du wirst verwelken wie im Herbst im Garten eine Blume.

Ushbu stilistik formulalar nemis tilida shakl jihatdan asliyatdagidek bo'lmasada, lekin undagi mazmun va badiiylik asliyat mazmunini to'la aks ettira olgan. Masalan: *Du wirst verwelken wie im Herbst im Garten eine Blume*. Bu shaklda tarjimon xazon, xazonrezgilik kabi tushunchalarni kuz fasli kelishi bilan bog'liq ekanligiga ishora qilib, xuddi kuz kelgan bog'dagi (wie im Herbst im Garten) kabi tasvirlaydi. (Chunki nemislarda xazon, xazonrezgilik kabi tushunchani aynan ifodalaydigan so'z mavjud emas). Tarjimon qo'llagan usulda tasvir va ifodaning ta'sirchanligini oshirishga xizmat qilgan metaforik obrazlar tarjimada o'z ramziy ma'nolarini saqlab qolgan va keyingi kelayotgan epik bayonga birikib ketishi ta'minlangan. Masalan; asliyatda xazon urib, xazon urgan, xazon urdi so'z birikmasi 4 ta shaklda bir xilda, faqat qo'shimchalari o'zgargan holda keladi. K.Rayxl nemis tilining leksik-semantik imkoniyatlaridan foydalangan holda, olmon o'quvchisiga tushunarli bo'lsin deb, kam schon der Herbst (kuz kelgandi), die Blaetter fielen (burglar to'kilgan), kommt Herbst (kuz kelib), wie im Herbst im Garten (huddi kuz faslidagi bog'da) kabi kitobxonga ta'sir eta oladigan va aniq tushuncha hosil qiladigan sinonimik so'z birikmalar yordamida ifodalaydi. Bir qarashda tarjima barbod bo'lganga o'hshaydi, lekin ushbu tarjimalar nemis o'quvchisiga yaqqolroq ko'rinishi va tushunarli bo'lishi uchun tarjimon shunday yo'l tutgan. Nemischa tarjimada asliyatga qaraganda shaklning kengligi va so'zlarning ko'p ko'llangani kuzatiladi, buning sababi, albatta tarjimonning badiiy erkinlikka amal qilgani va nemis tilining grammatik qonuniyatlariga ko'ra har bir gapda kesimning shartliligi, modal fe'llar hamda zamon yasashda ikki-uch qismli fe'llarning ishlatilishidir. Shu o'rinda tarjimashunos olim G.Gachechiladze fikrini keltirib o'tamiz "Agar tarjima so'zma-so'z amalga oshirilgan bo'lsa, garchi u asliyat bilan bu jihatdantenglasha olsa ham, matniy jihatdan muvofiq kelmaydi"[7].

Tarjimon K.Rayxl dostondagi epik shakllarni mahorat bilan olmon tiliga o'girishga erishgan desak mubolag'a bo'lmas. O'zbek "Alpomish"ini nemis o'quvchilariga shu darajada yetkazib bera olgan mutarjimning mehnatlari tahsinga loyiqdir. Baxshi epik voqea-hodisaning biror tomoniga tinglovchi e'tiborini qaratish, epik bayon mazmunini mubolag'ali qilib tasvirlash uchun ma'lum bir unsurlarni ataylab sanab ko'rsatish maqsadida tovush, so'z, so'z birikmalariga, ibora yoki gaplarga alohida urg'u bergan, natijada takror ususlining go'zal namunalarni yaratib, ijod qilgan. "Alpomish" dostoni asliyatida qo'llangan takrorlar nafaqat

tashqi ko‘rinish yoki epik qahramonlar faoliyatiga daxldor fantastik tavirlarga ko‘tarinkilik bag‘ishlash uchun qo‘llangan, balki so‘z san‘atkori ularning har biriga muhim ekspressiv-emotsional va estetik vazifa yuklagan. Dostonda mavjud takror ifoda usuli matnni shakllantiruvchi, uning mazmuniy va intonatsion butunligini ta‘minlovchi vosita sifatida alohida badiiy-estetik vazifalarni bajarishga xizmat qiladi. Ya‘ni, matnning yaxlit holda saqlanishi, ma‘no ta‘sirchanligi, qofiyaning izchilligi va mazmun ketma-ketligini ta‘minlashda takror mas‘ul ifoda usuli sifatida namoyon bo‘lgan. Bundan tashqari doston kuylovchisi navbatdagi misra yoki so‘zni eslash, vaqtdan yutish va noquklay vaziyatda qolmaslik uchun ham takrordan unumli foydalangan.

Ma‘lumki, dostonga xos epik uslubning qanday holatda tasvirlanishi alohida e‘tiborga molik. Chunonchi, bunday uslub asnosida xalq qahramonlari, ularning mardligi haqidagi og‘zaki bayon va doston ijrochilarining o‘ziga xos ijodiy-g‘oyaviy xususiyatlari, badiiy-tasviriy bo‘yoqlar, leksik-frazeologik vositalar, badiiy shaklga aloqador boshqa komponentlar, jumladan, badiiy tasvir vositalari, xalq og‘zaki ijodiga xos saj‘ so‘z san‘ati, doston ichida va dostonlararo ko‘chib yuruvchi epik klishelar, sifatlashlar mujassam.

Natijalar. Epik klishelar xalq dostonlaridagi unumdor til vositalari bo‘lib, ular matnga musiqiylik, vaqtni tejash, navbatdagi voqealar rivojini eslash uchun qulay fursat yaratish kabi vazifalarni bajaradi.

Asliyatda:

Dam shu damdir, o‘zga damni dam dema,
Boshing eson, davlatingni kam dema.

Tarjimada:

Don’t say the present time is time,
You’re alive, don’t say your property is little.

Asliyatda:

Kokillarim eshilgandir tol-tol,
Har toliga bersa yetmas dunyo mol. 257-bet

Tarjimada:

My hair is plaited like a willow, tidy,
Wealth is not enough for each fiber. 191-bet

Asliyatda:

Xazon bo‘lsa bog‘da gullar so‘lgandi,
So‘lgan gulga bulbul kelib qo‘ngandi. 79-bet.

Tarjimada:

In your garden your flower bud arrived,
In the garden your nightingale had arrived. 111-bet.

Xulosa. “Alpomish” dostoni bundan ming yil oldin turkiy xalqlarning qadim dostonchilik an‘analari asosida xalq og‘zaki ijodi namunasi sifatida yaxlit doston shaklini olgan bo‘lsada, aslida “Alpomish” dostonining eng qadim qatlamlari miloddan avvalgi yuz yilliklarda yurtimizda kechgan jarayonlarning badiiy talqinini o‘zida aks ettirgan. Pirovardida bunday noyob asardan butun dunyo xalqlarini ham bahramand qilish tarjimonlar oldida turgan eng muhim vazifadir. Uning tarjimadagi muammolari esa o‘zining tadqiqotchilarini kutib turibdi.

Адабиётлар/Литература/References:

1. Reichl K. Rawšan. Ein usbekisches muendliches Epos. – Wiesbaden: Verlag Otto Harrassovitz 1985.
2. Reichl K. Alpomisch. Das usbekische Heldenepos. – Wiesbaden: Verlag Otto Harrassovitz. 2001
3. “Alpomish”, translated by Kosimboy Mamurov. – Tashkent, Zeboprint. 2023. – 390 p.
4. Мирзаев Т. “Алпомиш” достонининг ўзбек вариантлари. – Тошкент: Фан, 1958. – 265 с.
5. Рейхл Карл. Тюркский эпос. – М.: Вост. литер., 2008. – 465 с.
6. Мирзаев Т. “Алпомиш” достонининг ўзбек вариантлари
7. Гачечиладзе Г. Художественный перевод и литературные взаимосвязи. –Москва: Сов. Писатель. 1980. – 355 с.
8. Мақолада келтирилган мисоллар К.Райхл томонидан амалга оширилган таржималар ва ушбу китобда берилган ўзбекча вариантдан олинган.